

Metonymie is geen stijlfiguur: metonymie is overal.

Wat letterkundigen van taalkundigen kunnen leren (en andersom)

Josefien SWEEP¹

Abstract

Examples of metonymy in lexicons on literature have nothing to do with literary sentences in which a figure of speech is used. Linguists have become aware that metonymy affects normal language in many different ways: Not only the meaning of lexical words can be metonymical, but grammar also shows many metonymical shifts. This article provides an overview of many metonymical influences and it shows the importance of connecting literary studies with linguistic ones.

1. METONYMIE ALS STIJLFIGUUR (?)

De traditionele visie op metonymie is dat het een stijlfiguur is, een vorm van beeldspraak, waarmee de behandeling ervan behoort tot de retorica en letterkunde. Inderdaad komen metonymieën (of: metonymia's) soms in literaire werken voor, getuige Jakobsons analyse van Tolstojs beschrijving van Anna Karenina door middel van haar tasje (vgl. van Buuren 1993: 24) of de discobar in Zwagermans *Gimmick!* die staat voor alle activiteiten die zich daar afspelen (Zima 2007). Het merkwaardige is echter dat de meeste voorbeelden van metonymie, waaronder zelfs die die in stilistisch-literaire lexica gegeven worden zoals in 1 tot en met 7, zeer alledaags taalgebruik zijn dat weinig te maken lijkt te hebben met het inzetten van een stijlfiguur.

1. Geef me nog een <i>glas</i>	(Verkruisje et al 2002)
2. een vloot van 24 <i>zeilen</i>	(van Bork et al 2012-2015)
3. Hij heeft zijn <i>tong</i> verloren	(van Bork et al 2012-2015)
4. Gisteren is er een <i>Rembrandt</i> geveild	(Verkruisje et al 2002)
5. <i>Parijs</i> is in oproer	(van Bork et al 2012-2015)
6. <i>Nederland</i> verloor met 3-2	(Verkruisje et al 2002)
7. Het <i>huis</i> stort in	(van Bork et al 2012-2015)

Het alledaagse karakter is in de lexica zelf niet onopgemerkt gebleven. Van Bork, Delabastita, van Gorp, Verkruisje & Vis (2012-2015) schrijven over hun eigen voorbeelden:

¹ Graag wil ik de twee anonieme reviewers bedanken voor hun waardevolle feedback.

Zoals uit heel wat voorbeelden blijkt, bevat de omgangstaal een groot aantal vormen van metonymie die gemeengoed zijn geworden [...] en onbewust worden aangewend. Hun oorspronkelijke stilistische kracht hebben ze verloren.

De bewering dat voorbeelden van metonymie geboren worden als stilistisch taalgebruik om dan eventueel als een cliché hun weg te vinden naar algemeen taalgebruik wordt bij mijn weten nergens met feiten ondersteund. Hoewel het theoretisch mogelijk is dat woorden als *glas*, *zeil*, *tong*, *Rembrandt*, *Parijs*, *Nederland* of *huis* de allereerste keer uit stilistische overwegingen metonymisch gebruikt zijn om vervolgens pas door normale taalgebruikers op zo'n manier te zijn overgenomen, is voor dit idee geen ondersteuning te vinden. Data uit taalkundige hoek maakt de claim zelfs twijfelachtig: door linguïsten is het effect van metonymie in het algemeen taalgebruik inmiddels uitgebreid onderzocht (vgl. bijv. Benczes, Barcelona & Ruiz de Mendoza 2011; Lakoff & Johnson 1980: 35-40; Panther & Radden 1999), waarbij zij juist laten zien dat metonymie een zeer basaal principe voor normale taal is.

Taalkundigen hebben in hun analyses allerlei verschillende soorten metonymische invloeden op taal onderzocht, variërend van de bekende metonymieën op woordniveau tot het effect van metonymie op grammaticaal niveau (vgl. bijv. Brdar 2007; Ruiz de Mendoza & Pérez 2001; Panther, Thornburg & Barcelona 2009; Waltereit 1998) en zinsniveau (vgl. bijv. Warren 1999; Panther & Thornburg 2004).

Voordat de rest van dit artikel in zal gaan op verschillende soorten invloed van metonymie op het lexicon en de grammatica, is het noodzakelijk eerst een opvallend verschil te verduidelijken tussen de klassieke beschrijvingen van metonymie, zoals in de literaire lexica, en die van de taalkundigen. Dat gebeurt in paragraaf 2. Paragraaf 3 bespreekt vervolgens de eerste taalkundige analyses van metonymie (die aansluiten bij de beschrijving van metonymie door taalkundigen) om die vervolgens te koppelen aan de bovenstaande voorbeelden 1 tot en met 7. In paragraaf 4 wordt gekeken hoe, naast de metonymische inhoudswoorden en eigennamen als in 1 tot en met 7, er bij suffixen en voor-naamwoorden metonymie in het spel kan zijn. Paragraaf 5 kijkt tenslotte naar metonymie op zinsdeelniveau. In het bijzonder in deze paragraaf zal duidelijk worden dat de twee perspectieven uit paragraaf 2 nodig zijn om metonymie goed te begrijpen.

2. METONYMIE: NAAMSOVERDRACHT OF BETEKENISOVERDRACHT?

Metonymie wordt altijd gezien als een mechanisme dat een effect heeft op taal, werkend op basis van "contiguïteit", oftewel nabijheid in de werkelijkheid. Die nabijheid in de werkelijkheid, de contiguïteit, kan beschreven worden aan

de hand van vaste patronen, zoals CONTAINER VOOR INHOUD (vb. 1); DEEL VOOR GEHEEL (*pars pro toto*) (vb. 2); OORZAAK VOOR GEVOLG (vb. 3); MAKER VOOR PRODUCT (vb. 4); PLAATS VOOR WIE ZICH DAAR BEVINDT (vb. 5); GEHEEL VOOR DEEL (*totum pro parte*) (vb. 6 en 7²). Wel verschilt hoe dit effect wordt beschreven.

De traditionele definities van metonymie benoemen dat “het verbeelde wordt aangeduid door een vorm van figuurlijk taalgebruik” (Verkruisje et al 2002) of dat “een woord vervangen wordt door een ander” (van Bork et al 2012-2015). Het is een geval van “naamsoverdracht” (van Bork et al 2012-2015). Zima (2007) beschrijft in dezelfde trant dat verhaallijnen over het artistieke, het erotische, de drugshandel en het geld in Zwagermans *Gimmick!* weergegeven worden door de discobar als literaire metonymie. Van Buuren (1993) bespreekt hoe nieuws door metonymie, net als Anna Karenina’s zelfmoord door haar tasje, overgebracht wordt. In al deze beschrijvingen en analyses wordt er dus geredeneerd van het bedoelde en de daarmee corresponderende letterlijke uitdrukking naar het feitelijke, metonymisch uitgedrukte. Deze redeneerrichting (van het bedoelde naar het uitgedrukte) ligt voor de hand, aangezien de letterkundig stilisten zich bezig houden met de manieren om iets uit te drukken. De redenering vertrekt daarom vanuit het door een auteur bedoelde en de beschreven metonymische verschuiving is die van het ene woord (het metonymische) in plaats van het andere. Metonymie geeft een verschuiving in de wijze van uitdrukken (de talige structuur) en is in die zin een naamsoverdracht.

Taalkundigen beschrijven metonymie doorgaans juist andersom. Zij spreken vaak niet over een naamsoverdracht maar over een betekenisoverdracht (bijv. Devos 2003-2004: 102; Geeraerts 1985: 124). Taalkundigen redeneren vanuit taaldata en analyseren hoe bij een bepaalde, gegeven metonymie de betekenis verschuift: in plaats van de letterlijke betekenis is iets figuurlijks bedoeld (vgl. bijv. Croft 1993; Koch 2004: 8). De redenering vertrekt dus vanuit het metonymisch uitgedrukte en de beschreven metonymische verschuiving is die van de letterlijke naar de figuurlijke betekenis van het uitgedrukte woord of woordgroep. Metonymie geeft een verschuiving in de interpretatie en is in die zin een betekenisoverdracht.³

Metonymie is echter allebei: het bedoelde wordt uitgedrukt op basis van contiguïteit, waardoor de talige structuur verandert (het ene woord in plaats

² Op deze analyse is mogelijk nog wel wat af te dingen, maar ik volg hier de beschrijving uit het lexicon (Verkruisje et al 2002) waar het voorbeeld uit komt. Ik kom hier nog op terug (vergelijk in het bijzonder noot 8).

³ In Sweep 2012: 17 noem ik de naamsoverdracht het onomasiologische perspectief op metonymie en de betekenisoverdracht het semasiologische perspectief.

van het andere) en daarmee verschuift de interpretatie van elementen in die structuur.⁴

Om metonymie en voorbeelden van metonymie goed te begrijpen, moeten beide kanten in ogenschouw worden genomen. In paragraaf 5 zal dit het duidelijkst naar voren komen. Historisch gezien is het echter begrijpelijk dat taalkundigen metonymie vooral als betekenisoverdracht zien. Hier gaat de volgende paragraaf op in, waarbij ook de (naams- en) betekenisoverdracht van de voorbeelden 1 tot en met 7 aan bod zullen komen.

3. METONYMIE BIJ INHOUDSWOORDEN

De eerste taalkundige studies waar het woord *metonymie* in voorkomt, noemen metonymie als mechanisme dat tot een bepaalde betekenisverschuiving kan leiden (vgl. bijv. Reisig 1839: 286ff; Roudet 1921; Ullmann 1967[1957]: 80, 89, 231ff). Deze studies gaan over (gestandaardiseerde) betekenisverschuivingen of diachrone betekenisveranderingen van inhoudswoorden (lexicale woorden). Ook lexicografen gebruiken de term *metonymie* al vroeg als verklaring voor niet-literaire taal (vgl. Sweep 2012: 89ff); het Deutsches Wörterbuch van de gebroeders Grimm (1854-1961) en het Woordenboek der Nederlandse Taal (1882-2001) bijvoorbeeld gebruiken regelmatig expliciet de term *metonymie* bij polyseme woorden om aan te geven dat een bepaalde betekenis van een woord metonymisch is ten opzichte van een andere.

Zowel bij betekenisverandering als bij polysemie gaat het om een gestandaardiseerde (gelexicaliseerde) metonymische betekenis van een woord. In al deze gevallen wordt metonymie dus beschouwd als iets dat leidt tot betekenisoverdracht.

Betekenisverandering en polysemie verschillen van elkaar in het feit dat bij polysemie de niet-metonymische betekenis behouden is gebleven. De metonymieën in 1 (*zeil*), 2 (*glas*) en 3 (*tong*) zijn duidelijke voorbeelden voor dat laatste⁵: naast de letterlijke betekenis bestaat deze metonymische interpretatie als een zelfstandige, gestandaardiseerde betekenis die in het woordenboek onder een eigen betekenisnummer terug te vinden is. De dikke Van Dale geeft voor *tong* in de derde betekenis het synoniem 'spraak', omschrijft *glas* in betekenis 9 als 'de inhoud van een glas' en bij *zeil* wordt zelfs expliciet aangegeven dat

⁴ Misschien lijkt dit zo beschreven een trivialeiteit, maar het niet uit elkaar houden van deze twee redeneer-richtingen kan tot misanalyses leiden. Dit gebeurt in het bijzonder wanneer door taalkundigen de conceptuele structuren waarop metonymieën zouden werken, beschreven worden, omdat dan onbewust soms voor het letterlijk uitgedrukte concept en soms voor het feitelijk bedoelde concept gekozen wordt. Voorbeelden van zulke inconsequentheden in analyses zijn beschreven in Sweep 2012: 24-27. Daarnaast is de redenering vertrekend vanuit het bedoelde bijvoorbeeld nodig wanneer je als taalkundige wilt onderzoeken waarom er voor een metonymische uitdrukking gekozen wordt.

⁵ Een zeer duidelijk voorbeeld van metonymische betekenisverandering is *winkel* dat oorspronkelijk 'hoek' betekende (de meest zichtbare winkels zitten op de hoek van een straat).

dit een metonymische betekenis heeft: de derde betekenisomschrijving luidt “*metonymisch* schip”. In het nieuwe, digitale Algemeen Nederlands Woordenboek (ANW: <http://anw.inl.nl>) worden metonymische betekenissen op nog structurelere basis benoemd: voor elke betekenis of subbetekenis bestaat namelijk de optie om onder “betekenisbetrekking” aan te geven hoe de (sub)betekenis zich verhoudt tot een andere betekenis van het betreffende lemma.⁶ Het woord *tong*, waarin de uitdrukking zoals in voorbeeld 1 terug te vinden is in de eerste betekenis (het ‘orgaan in de mond’), kent op deze manier betekenissen die metonymisch zijn ten opzichte van de eerste betekenis, zoals ‘spreker’ (1.1; bijv. *boze tongen*) en van ‘spreekstijl’ of ‘accent’ (1.2; bijv. *een Antwerpse tong*).⁷

Het feit dat de interpretaties van voorbeelden 1, 2 en 3 als betekenissen in een woordenboek te vinden is, laat opnieuw zien hoe ver zo’n metonymie verwijderd is van een stijlfiguur: de betekenis is zo algemeen dat hij zelfs in een woordenboek opgenomen is. Ook maakt dit duidelijk dat het hier telkens echt om een nieuwe, zelfstandige betekenis van het woord gaat. Dit geldt ook voor de voorbeelden 4, 5 en 6, alleen hebben we hier te maken met eigennamen die niet snel in een woordenboek te vinden zullen zijn. Maar ook 4, 5 en 6 zijn duidelijk gestandaardiseerde metonymische patronen die leiden tot een geheel andere interpretatie.

Het is echter niet in alle gevallen duidelijk of er wel echt een nieuwe betekenis in het spel is. Voorbeeld 7 (het instortende dak) illustreert dit goed: het is de vraag of *huis* hier een nieuwe, zelfstandige betekenis krijgt. Het voorbeeld is zeer algemeen; opnieuw gaat het niet om metonymie als stilistisch ingezet middel. Maar de metonymische interpretatie is iets subtieler, vergeleken met de andere voorbeelden.

In de literatuur is veelvuldig geschreven over een daadwerkelijk nieuwe, metonymische betekenis en een net iets specifiekere interpretatie van één en dezelfde betekenis. In de literatuur wordt vaak het voorbeeld *auto* in plaats van *huis* gebruikt (vgl. bijv. Croft 1993: 351): als je zegt dat je je auto vollaadt, dan bedoel je met *auto* net iets anders, dan als je zegt dat je je auto voltankt (namelijk ‘kofferbak’ versus ‘benzinetank’ van de auto). Toch is het niet nodig om dit echt als verschillende betekenissen van het woord *auto* te zien: de betekenissen kunnen tegelijkertijd optreden zonder incorrecte of zeugmatische zin-

⁶ Door dit speciale veld is het mogelijk om te zoeken naar betekenissen die in een bepaalde verhouding staan; je kunt dus bijvoorbeeld alle metonymische betekenissen die in het ANW staan opvragen. Kies daarvoor de zoekoptie op kenmerken (<http://anw.inl.nl/search?type=feature>), kies bij het kenmerk voor “geavanceerd” en geef als zoekopdracht de FunQy-expressie “Betekenisbetrekking_Aard_Algemeen ~ ‘metonymie’” in. Het resultaat zijn alle metonymische betekenissen die tot nu toe zijn opgenomen. (De gebruiker moet erop bedacht zijn dat het ANW op dit moment slechts een gedeelte van de Nederlandse woordenschat bevat.)

⁷ Daarnaast is de voedselbetekenis van de tong als orgaanvlees (1.3) metonymisch ten opzichte van het lichaamsdeel (1.0) en de voedselbetekenis van tong als consumptievis (3.1) ten opzichte van de visbetekenis (3.0).

nen te geven (vgl. een prima zin als *Mijn zo juist gewassen en volgetankte auto moet naar de garage*). Voorbeeld 7, waar niet zo zeer bedoeld is dat het huis instort, maar dat het dak instort, is van eenzelfde type.⁸ In plaats van over een nieuwe betekenis wordt hier meestal over een contextuele modulatie (Cruse 1986) of over een active zone phenomenon (Langacker 1993) gesproken. Iets vergelijkbaars dat al meer in de richting van daadwerkelijke polysemie gaat (vgl. Taylor 1989: 124) zijn zogenaamde facetten van een bepaalde betekenis, zoals het geval is bij het gebruik van *boek* als fysiek object of abstracte tekst (vgl. bijv. Croft 1993). Bij het bepalen wat een daadwerkelijk nieuwe betekenis en wat een contextuele specificatie is, bestaat er dus een grijs gebied van voorbeelden die moeilijk in te delen zijn (vgl. Sweep 2012: 37 noot 36). Het belangrijkste punt hier is dat al dit soort standaardinterpretaties met metonymie te maken kunnen hebben: de interpretatiemogelijkheden ontstaan doordat een auto uit verschillende delen bestaat of door het in de werkelijkheid samengaan van een papieren boek en de inhoud daarvan.

Veel moderne taalkundige studies over metonymie gaan echter juist niet over standaardmetonymieën als in 1 tot en met 7, maar over occasioneel gebruik. Een metonymisch voorbeeld waar door taalkundigen misschien wel het meest over geschreven is, is het zogenaamde “broodje ham” (*the ham sandwich*, Lakoff & Johnson 1980: 35), gebruikt als in (8) (vgl. bijv. ook Ruiz de Mendoza & Pérez 2001; Koch 2004).

8. Het broodje ham wacht op zijn rekening

De interpretatie ‘klant van het broodje ham/degene die het broodje ham besteld heeft’ is meer dan een contextuele modulatie. Niemand zal echter menen dat een standaardbetekenis van *broodje ham* ‘klant van een broodje ham’ is. Het verschil tussen deze metonymie en de eerder besproken voorbeelden van polysemie is dus voornamelijk de mate van standaardisatie; an sich is er weinig verschil tussen 8 en bijvoorbeeld de gelexicaliseerde metonymieën in 1, 2 of 3.

Soms wordt door taalkundigen benadrukt dat de metonymie in 8 bijzonder zou zijn, omdat het hier specifiek om een manier van verwijzen gaat (vgl. Koch 2004: 25). Maar dat geldt voor standaard gebruikte patronen in 4, 5 en 6 ook. Er bestaan bovendien duidelijk gelexicaliseerde metonymische betekenissen (vergelijkbaar met de lexicalisatie in 1, 2 en 3) die een mogelijkheid geven om naar iets te verwijzen (denk aan *viool* voor ‘violist’ of *babyface* voor een persoon met een babyface).

Samenvattend kunnen we dus stellen dat alle tot nu toe besproken metonymieën op eenzelfde soort manier werken. Hier speelt echter niet alleen beteke-

⁸ Volgens sommigen is dit verschil in interpretatie zo subtiel dat je dit niet meer als een voorbeeld van metonymie zou moeten zien (Geeraerts & Peirsman 2011).

nisoverdracht, maar ook naamsoverdracht een rol. De schrijver of spreker wil immers iets uitdrukken en kiest daarvoor een alternatieve manier die stoelt op contigüiteit (het bedoelde is metonymisch uitgedrukt/er vindt naamsoverdracht plaats). Het gevolg is dat er een contigu concept geïnterpreteerd wordt, dat niet letterlijk benoemd is (het uitgedrukte wordt metonymisch geïnterpreteerd/er vindt betekenisoverdracht plaats). De interpretatie van dit andere, contigüe concept kan zo sterk gestandaardiseerd zijn dat het deel uit is gaan maken van het lexicon (vb. 1 tot en met 3), het kan een vrij algemeen gebruikte interpretatie of interpretatiepatroon zijn (vb. 4 tot en met 6 en misschien 7) of de interpretatie kan volledig occasioneel zijn, ingegeven en begrepen door de niet-talige situatie en de talige context (voorbeeld 8). Het is dus voornamelijk op dit punt, de mate van standaardisatie, dat de bovenstaande voorbeelden 1 tot en met 8 van elkaar verschillen.

4. METONYMIE BIJ GRAMMATICALE ELEMENTEN

Niet alleen woorden dragen betekenis, morfemen zoals suffixen doen dat ook. Dat betekent dan dus dat als woorden een (gelexicaliseerde) metonymische betekenis kunnen hebben, dit voor suffixen ook mogelijk moet zijn. Hüning 1996 analyseert dat dit inderdaad het geval is. Hij laat zien dat het Duitse suffix *-erei* vaak gebruikt wordt voor een samenhangend cluster van betekenissen, variërend van de activiteit tot de plek waar die activiteit plaatsvindt of het resultaat van die activiteit. Dit geldt ook voor het Nederlandse *-erij*: een *bakkerij* of een *drukkerij* bijvoorbeeld duidt de activiteit van het bakken of drukken aan en is ook een plek of bedrijf waar gebakken of gedrukt wordt en *dicht(erij)* of *schrijverij* duidt naast de activiteit ook het resultaat aan. Aangezien het suffix achter een werkwoordstam V de betekenis draagt van V 'als activiteit', is het ook het suffix dat metonymisch geïnterpreteerd wordt in de zin van V 'als plaats van de activiteit'; V 'als resultaat van de activiteit', etc. Het contigüiteitspatroon kan immers onafhankelijk van de V of van het woord als geheel uitgelegd worden, namelijk als ACTIVITEIT VOOR PLAATS of ACTIVITEIT VOOR RESULTAAT, etc. Hoewel het hier om een grammaticaal element gaat, is de metonymie vergelijkbaar met die van gelexicaliseerde betekenissen van woorden op basis van contigüiteitspatronen.⁹

⁹ Het enige verschil is dat de naamsoverdracht op het niveau van het morfeem niet zo'n duidelijke rol speelt. Je kunt bijvoorbeeld wel zeggen dat *bakkerij* optreedt in plaats van *bakkerszaak*, maar je kunt niet zeggen dat *-erij* in de plaats van iets verschijnt. Dit zou een reden kunnen zijn om morfemen niet als voorbeelden van metonymie te classificeren. Een eerste probleem hierbij is dat de duidelijke parallel met metonymische polysemie bij inhoudswoorden dan teniet wordt gedaan. Een tweede probleem is dat bij de interpretatie van anaforen, waar de rest van deze paragraaf over gaat, metonymie overduidelijk een rol kan spelen, terwijl hier ook geen sprake is van het gebruik van het ene woord voor een ander (i.e. naamsoverdracht).

Ook functiewoorden (grammaticale woorden) zoals voornaamwoorden kunnen, hoewel ze geen lexicale betekenis dragen, metonymisch geïnterpreteerd worden. Voorbeelden 9-12 illustreren dit.

9. De missionarissen beschouwden de schipbreukelingen als zeerovers, afkomstig uit een land *dat* in opstand was tegen zijn wettige koning: de koning van Spanje. [bron: <http://www.engelfriet.net/Alie/Aad/deshimal.htm>, 26-01-2016]
10. ... en zolang 't Hart zich niet waagt aan scheppend proza, lees ik *hem* dan ook graag. [bron: ANW-corpus¹⁰, De Standaard, 1997]
11. ... en op hun hotelkamers drinken ze uit een fles *die* nooit op zal raken. [bron: ANW-corpus, Berichten uit Maanzaad Stad van Abdelkader Benali uit 2001]
12. Ik pak een klein flesje uit de kast, van mijn borrelvoorraad, ik ruik er aan, en giet *het* bij de thee tot de rand van de beker. [bron: ANW-corpus, literair werk uit 2001 van Lieve de Boeck]

Het inhoudswoord *land* in 9, de naam 't *Hart* in 10, de *fles* in 11 en het *flesje* in 12 hebben in deze zinnen allemaal een letterlijke betekenis: het land is een plek van herkomst, de schrijver waagt zich ergens niet aan en de flessen zijn containers waar je uit kunt drinken en die je vast kunt pakken. Opvallend is dat de terugwijzende anaforen niet naar het antecedent in letterlijke zin verwijzen, aangezien alleen mensen in opstand komen (net als bij *Parijs* in 5), je alleen boeken kunt lezen (vgl. de *MAKER VOOR PRODUCT* in 4) en de inhoud van een fles op kan raken of ergens bij gegoten kan worden (vgl. *glas* in 1). De anafoor (het voornaamwoord) kiest dus een referent uit die op basis van het antecedent alleen metonymisch beschikbaar is (vgl. Langacker 2009: 66; Sweep 2012: 66-69). In zin 9 en 11 gebeurt dit bij een betrekkelijk voornaamwoord, in zin 10 en 12 bij een terugverwijzend persoonlijk voornaamwoord.

De metonymische betekenisoverdracht is hier dus bijzonder, omdat het voornaamwoord zelf geen lexicale betekenis heeft (die kan dus ook niet metonymisch zijn) en daarom altijd de interpretatie van zijn antecedent overneemt (maar die is in de bovenstaande gevallen letterlijk). Waar het metonymisch geïnterpreteerde morfeem nog zeer sterk leek op een metonymisch geïnterpreteerd lexicaal woord, omdat de contiguiteit steeds in dit element zelf geplaatst kon worden (*ACTIVITEIT-PLAATS VAN ACTIVITEIT*), liggen de zaken bij de anaforen ingewikkelder, aangezien een ander, letterlijk gebruikt woord (zoals *land*, een schrijversnaam of *fles*) nodig is voor het contiguiteitspatroon dat aan de interpretatie van het metonymische functiewoord ten grondslag ligt. De vraag is dan wat nu precies in betekenis verschoven wordt, want op zich

¹⁰ Voor meer informatie, zie <http://anw.inl.nl/anwcorpus>.

houden de anaforen hun grammaticale betekenis die niet veel meer is dan dat ze aan een referent gekoppeld moeten worden. Alleen het proces hoe die koppeling tot stand komt, wordt door contiguiteit beïnvloed. De metonymie bepaalt dus de betekenis door de samenhang tussen woorden te beïnvloeden, in dit geval de bedoelde referent middels de samenhang van anafoor en antecedent.

In de volgende paragraaf zullen we een type metonymie zien, waar de betekenisverschuiving ook voornamelijk zit in de manier waarop de samenhang tussen de woorden begrepen moet worden, terwijl tegelijkertijd heel duidelijk een woord vervangen wordt door een ander.

5. EFFECT VAN METONYMIE OP GRAMMATICALE STRUCTUUR

Op het eerste gezicht is er met de volgende zinnen niet zo veel aan de hand.

13. Er moet opnieuw geveerd worden, want de deur bladdert af.
14. Er lekte water, waardoor de kruipruimte blank stond.
15. Jan laadde zijn auto in, hopen dat de koffers in de kofferbak pasten.
16. Eindelijk kwam de sneeuwschuiver om het plein te ruimen.
17. De hen had zeven kuikens uitbroed.

Het is mogelijk niet meteen duidelijk dat er een vorm van metonymie in 13 tot en met 17 aanwezig is, omdat het letterlijk interpreteren van deze zinnen geen problemen lijkt te geven. Echter, de zinnen hadden ook op de onderstaande manier geformuleerd kunnen worden, terwijl het hier ook om letterlijke interpretaties lijkt te gaan.

18. Er moet opnieuw geveerd worden, want *de verf* bladdert af.
19. Er *lekte een leiding*, waardoor de kruipruimte blank stond.
20. Jan *laadde de koffers in*, hopen dat ze in de kofferbak pasten.
21. Eindelijk kwam de sneeuwschuiver om *de sneeuw te ruimen*.
22. De hen had *zeven eieren uitbroed*.

Deze synonieme zinsparen verschillen alleen voor wat betreft een onderwerp (13-18 en 14-19) of in hun lijdend voorwerp (15-20; 16-21 en 17-22). Die onderwerpen en lijdend voorwerpen staan per zinspaar in een metonymische verhouding, zoals PLAATS-WAT ZICH DAAR BEVINDT (*deur-verf*; *plein-sneeuw*); CONTAINER-CONTENT (*water-leiding*; *auto-koffer*) of RESULTAAT-OORSPRONG (*kuikens-eieren*). Toch gaat het te ver om te beweren dat *deur* in zin 13 staat voor 'verf'; dat *water* in 14 'leiding' betekent; dat met *auto* in 15 'de koffers' bedoeld worden, etc. Dat blijkt bijvoorbeeld wanneer we een relatieve bijzin toevoegen. Je kunt bij zin 13 bijvoorbeeld wel zeggen *De deur (die gisteren opnieuw geschilderd is) bladdert af* maar niet **De deur (die gisteren pas opgebracht is) bladdert af*. Indien *deur* in 13 de interpretatie 'verf' zou

hebben, zou de laatste zin juist wel mogelijk moeten zijn. Voor zin 18 is het andersom, wat aangeeft dat daar *verf* letterlijk gebruikt is.

Ook is datgene wat door het werkwoord *afbladderen*, *lekk*, *inladen*, *ruimen* en *uitbroeden* uitgedrukt worden in principe voor elk paar hetzelfde. Het werkwoord beschrijft telkens dezelfde activiteit of hetzelfde proces, alleen wordt die ene gebeurtenis telkens aan een ander onderwerp of ander lijdend voorwerp gekoppeld (vgl. Sweep 2012; Sweep 2013). Er bestaan verschillende tests, waarmee je kunt onderbouwen dat de werkwoordsbetekenis per paar daadwerkelijk dezelfde is (Sweep 2012: 110-113). De zogenaamde logische test (Geeraerts 1993) laat dit het duidelijkste zien: zo kun je bijvoorbeeld voor zin 13 niet zeggen dat wel de deur *afbladderde* maar niet de verf *afbladderde* (vgl. zin 18) of voor zin 15 dat Jan wel de auto *inlaadde* maar niet de koffers *inlaadde* (vgl. zin 20).¹¹ Omdat telkens hetzelfde werkwoordslemma semantisch niet ontkend kan worden, moet het om dezelfde betekenis gaan.

Aangezien het hier dus, net als in de voorbeelden 1 tot en met 8, om de keuze voor het ene woord in plaats van het andere op basis van nabijheid in de werkelijkheid (i.e. naamsoverdracht op basis van contiguiteit) gaat, zijn de onderwerpen in 13 en 14 en de lijdend voorwerpen in 15 tot en met 17 metonymisch. Het bijzondere aan deze vorm van metonymie is echter dat de betreffende zinsdelen bij het werkwoord zelf (*deur*, *water*, *auto*, etc.) geen andere interpretatie krijgen. De betekenisverschuiving (betekenisoverdracht) zit hem hier dus net als bij de anaforen in het feit dat de manier waarop de samenhang tussen de woorden (tussen werkwoord en een veranderlijk zinsdeel) begrepen moet worden, beïnvloed wordt. Dit is dus een vorm van metonymie op grammaticaal niveau: het gaat immers niet om de interpretatie van de woorden die als onderwerp of lijdend voorwerp gebruikt zijn, maar om het type onderwerp of het type lijdend voorwerp dat in de zin is komen te staan.

Bij deze vorm van metonymie wordt duidelijk, waarom het zo belangrijk is om de twee kanten van metonymie (die van naamsoverdracht en die van betekenisoverdracht) te analyseren. Omdat de betekenisoverdracht hier op een ander niveau werkt (namelijk op het grammaticale niveau dat de interpretatie van de samenhang van zinsdelen bepaalt), worden de bovenstaande metonymieën vooral inzichtelijk wanneer zinnen als 13 tot en met 17 naast 18 tot en met 22 geplaatst worden. Dan blijkt dat contiguiteit ervoor zorgt dat

¹¹ Het is mogelijk om in eerste instantie te denken dat dit niet klopt voor bijvoorbeeld *lekk* in 14 en 19, omdat er wel degelijk in een kruipruimte water kan lekk, terwijl er geen leiding lekt (maar bijvoorbeeld een kraan of misschien het plafond). Echter, in die gevallen lekt er ook een container (of locatie) en dus blijft de logische test in tact, aangezien het nooit zo kan zijn dat er water *lekt* maar niet een leiding/kraan/plafond *lekt*. Net zo kan iemand bijvoorbeeld ook in plaats van koffers iets anders in een auto laden, maar dat doet dan dus niets af aan de test. In de logische test moet simpelweg het juiste (alternatieve) zinsdeel van de specifieke situatie gebruikt worden.

dezelfde situatie in de werkelijkheid op twee manieren verwoord kan worden, oftewel dat contiguiteit tot naamsoverdracht leidt (van *verf* naar *deur*, etc.).

6. METONYMIE IS (G)EEN STIJLFIGUUR

Metonymie kan wel als stijlfiguur ingezet worden, maar dat is eerder uitzondering dan regel. Metonymie is in de basis juist geen stilistisch maar een heel algemeen taalmiddel, wat zelfs duidelijk blijkt uit de voorbeelden die literaire handboeken geven.

In het alledaagse taalgebruik zijn er allerlei vormen van metonymie te vinden. Het kan om zeer vaste gebruikspatronen gaan (bijv. het noemen van een schilder voor zijn werk), om gelexicaliseerde betekenissen (in het geval van metonymische polysemie), om een vaak voorkomende contextuele interpretatie of om voorbeelden die niet zo veelvuldig optreden en vooral in een bepaalde situatie inzetbaar zijn (de occasionele voorbeelden van metonymie). Dit zijn allemaal voorbeelden op het lexicaal-semantic level.

Maar ook grammaticale elementen kunnen door metonymie bepaald zijn. Zo kan de abstracte betekenis van een suffix ook metonymisch verschuiven, kunnen anaforen metonymisch aan hun antecedent gekoppeld zijn en kan metonymie beïnvloeden wat voor type onderwerp of lijdend voorwerp er bij een werkwoord verschijnt.

Metonymie beïnvloedt taal op twee manieren: op basis van contiguiteit wordt er voor een bepaalde zegswijze gekozen (er vindt naamsoverdracht plaats) en dus is er aan die zegswijze een specifieke interpretatie gekoppeld (er vindt betekenisoverdracht plaats). Bij sommige voorbeelden van metonymie kan het ene effect sterker zijn dan het andere, maar metonymie reduceren tot één van beide effecten (wat zowel sommige taalkundigen als sommige letterkundigen doen) is een verkeerde voorstelling van zaken.

BIBLIOGRAFIE

- Algemeen Nederlands Woordenboek*. Leiden: INL/INT. <<http://anw.inl.nl>>
- Benczes, R., A. Barcelona & F.J. Ruiz de Mendoza Ibáñez (Eds.) (2011) *Defining Metonymy in Cognitive Linguistics. Towards a Consensus View*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Bork G.J. van, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse & G.J. Vis (2012-5) *Algemeen letterkundig lexicon*. DNBL: <http://www.dnbl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_02397.php>
- Brdar, M. (2007) *Metonymy in Grammar. Towards Motivating Extensions of Grammatical Categories and Constructions*. Osijek (Faculty of Philosophy Josip Juraj Strossmayer University) Nakladnik.

- Buuren, M. van (1993) Stomme getuigen. Realisme in de literatuur van de negentiende eeuw. In M. van Buuren *Verschuivingen, verdichtingen. Essays*. Amsterdam: Querido, 17-26.
- Croft, W. (1993) The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics*, 4 (4), 335-370.
- Cruse, D.A. (1986) *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deutsches Wörterbuch* (1854-1961). J. Grimm & W. Grimm (Eds.). [CD-ROM] 2004: bearb. von Hans-Werner Bartz et al; hrsg. vom Kompetenzzentrum für Elektronische Erschließungs- und Publikationsverfahren in den Geisteswissenschaften an der Universität Trier in Verbindung mit der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, Frankfurt am Main: Zweitausendeins.
- Devos, Filip (2003-2004). *Still fuzzy after all these years. Aspecten van lexicale-semanticke vaagheid in natuurlijke taal: enkele theoretische bouwstenen voor de lexicale semantiek en de metalexicologie* (proefschrift). Vakgroep Nederlandse taalkunde. Gent: Universiteit Gent.
- Geeraerts, D. (1985) Semantische polygenese: een bijzondere vorm van historische betekenisvariatie. *Forum der Letteren*, 26 (1), 120-129.
- Geeraerts, D. (1993) Vagueness's puzzles, polysemy's vagaries. *Cognitive Linguistics*, 4 (3), 223-272.
- Geeraerts, D. & Y. Peirsman (2011) Zones, facets, and prototype-based metonymy. In R. Benczes, A. Barcelona & F.J. Ruiz de Mendoza Ibáñez (Eds.), 89-102.
- Hüning, M. (1996) Metonymische Polysemie in der Wortbildung. In E. Weigand & F. Hundsnurscher (Eds.) *Lexical Structures and Language Use: Proceedings of the International Conference on Lexicology and Lexical Semantics, Münster, September 13-15, 1994*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 215-224.
- Koch, P. (2004) Metonymy between pragmatics, reference and diachrony. *Metaphorik.de*, 7, 6-54.
- Langacker, R.W. (1993) Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics*, 4 (1), 1-38.
- Langacker, R. W. (2009) Metonymic grammar. In K.-U. Panther, L. Thornburg & A. Barcelona (Eds.), 45-71.
- Lakoff, G. & M. Johnson (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago / London: University of Chicago Press.
- Panther, K.-U. & G. Radden (Eds.) (1999) *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Panther, K.-U. & L. Thornburg (2004) The role of conceptual metonymy in meaning construction. *Metaphorik.de*, 06, 91-116.
- Panther, K.-U., L. Thornburg & A. Barcelona (Eds.) (2009) *Metonymy and Metaphor in Grammar*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

- Reisig, K. (1839) *Professor Karl Reisigs Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft*, Leipzig: Lehnhold.
- Roudet, L. (1921) Sur la classification psychologique des changements sémantiques. *Journal de psychologie normale et pathologique*, 18, 676-692.
- Ruiz de Mendoza Ibáñez, F. J. & L. Pérez Hernández (2001) Metonymy and grammar: motivation, constraints and interaction. *Language & Communication*, 21(4), 321-357.
- Sweep, J. (2012) *Metonymical Object Changes* (proefschrift). ACLC/vakgroep Nederlandse taalkunde, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Sweep, J. (2013) Metonymical Subject Changes. *Nederlandse Taalkunde*, 18 (2), 237-247.
- Taylor, J.R. (1989) *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford etc.: Clarendon Press.
- Verkruijssse, P.J., H. Struik, G.J. van Bork en G.J. Vis (2002) *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek*. DBNL: <http://www.dbnl.org/tekst/bork001lett01_01/bork001lett01_01_0014.php>
- Ullmann, S. (1967) [1957] *The Principles of Semantics*. Glasgow / Oxford: Blackwell.
- Dikke Van Dale Online* (2015). T. den Boon & R. Henrickx (Eds.) Utrecht: Van Dale Lexicografie.
- Waltereit, R. (1998) *Metonymie und Grammatik: Kontiguitätsphänomene in der französischen Satzsemantik*. Tübingen: Niemeyer.
- Warren, B. (1999) Aspects of referential metonymy. In: K.-U. Panther & G. Radden (Eds.) *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 121-138.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal* (1882-2001) Vries M. de & L.A. te Winkel, etc. (Eds.) (1882-1998) [Delen I-XXIX.] 's-Gravenhage/Leiden etc.: M. Nijhoff, A.W. Sijthoff, etc. (Eds.) (1956) [Supplement I.] 's-Gravenhage/Leiden etc., (2001) [Aanvullingen delen I-III.] 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers, 2001. <<http://www.wnt.inl.nl>>
- Zima, P. V. (2007) Kunst als gimmick: Joost Zwagerman, *DWB – Literair tijdschrift. Brief aan Beatrix*, 5-6, 861-874.